

MEDIATSIYA INSTITUTINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ISTIQBOLLARI

Abdullaev Bahodir Ahmedovich

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Namangan, O'zbekiston

bahodir.1977@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22110165>

Annotatsiya: Maqolada mediatsiya institutini takomillashtirishning nazariy va amaliy istiqbollari zamonaviy ijtimoiy va huquqiy jarayonlar kontekstida tahlil qilinadi. Mediatsiyaning nizolarni konstruktiv hal etish, manfaatlarni muvofiqlashtirish va ijtimoiy hamkorlikni ta'minlashdagi imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda tizimli, institutsional, aksiologik va qiyosiy yondashuvlardan foydalaniladi. Mediatsiya institutining samaradorligini oshirish huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, mediatorlarning professional kompetensiyalarini rivojlantirish, mediativ madaniyatni shakllantirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: mediatsiya, mediatsiya instituti, nizolarni hal etish, nazariy istiqbollar, amaliy istiqbollar, ijtimoiy hamkorlik, manfaatlarni muvofiqlashtirish, mediator, mediativ madaniyat.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ

Абдуллаев Баходир Ахмедович

Исследователь Наманганского государственного университета

Наманган, Узбекистан

bahodir.1977@mail.ru

Аннотация: В статье анализируются теоретические и практические перспективы совершенствования института медиации в контексте современных социальных и правовых процессов. Раскрываются возможности медиации в конструктивном разрешении конфликтов, согласовании интересов и обеспечении социального сотрудничества. В исследовании используются системный, институциональный, аксиологический и сравнительный подходы. Обосновывается, что повышение эффективности института медиации связано с совершенствованием правовых механизмов, развитием профессиональных компетенций медиаторов, формированием медиативной культуры и внедрением современных технологий.

Ключевые слова: медиация, институт медиации, разрешение конфликтов, теоретические перспективы, практические перспективы, социальное сотрудничество, согласование интересов, медиатор, медиативная культура.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROSPECTS FOR IMPROVING THE MEDIATION INSTITUTION

Abdullaev Bakhodir Akhmedovich

Researcher at Namangan State University

Namangan, Uzbekistan

bahodir.1977@mail.ru

Abstract: The article examines the theoretical and practical prospects for improving the mediation institution in the context of contemporary social and legal processes. It explores the potential of mediation for constructive conflict resolution, interest coordination and the promotion of social cooperation. The study applies systemic, institutional, axiological and comparative approaches. It argues that improving the effectiveness of mediation requires stronger legal mechanisms, enhanced professional competencies of mediators, the development of mediation culture and the integration of modern technologies.

Keywords: mediation, mediation institution, conflict resolution, theoretical prospects, practical prospects, social cooperation, interest coordination, mediator, mediation culture.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, manfaatlar xilma xilligining ortishi va iqtisodiy aloqalarning kengayishi nizolarni tartibga solishning samarali mexanizmlariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Sud orqali nizolarni hal etish huquqiy himoyaning asosiy shakli bo'lib qolayotgan bo'lsa da, ayrim holatlarda sud qarori tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish, kelgusidagi hamkorlikni davom ettirish yoki nizoning ijtimoiy sabablarini bartaraf etish imkonini bermaydi. Shu nuqtai nazardan mediatsiya nizolarni hal etishning muqobil shakli sifatida emas, balki tomonlar o'rtasidagi muloqotni tashkil etish, manfaatlarni muvofiqlashtirish va o'zaro maqbul yechimni ishlab chiqishga xizmat qiluvchi institutsional mexanizm sifatida ahamiyat kasb etadi. C. W. Moore mediatsiyani konfliktni boshqarishning murakkab jarayoni sifatida talqin qilib, unda tomonlarning ehtiyojlari, manfaatlari va kommunikativ xususiyatlarini aniqlash muhimligini ko'rsatadi [1].

Mediatsiyaning nazariy asoslari mediator faoliyatining yagona va o'zgarmas modeli mavjud emasligini ham ko'rsatadi. L. L. Riskin mediatorning turli yo'nalishlari, strategiyalari va texnikalarini tahlil qilib, ularni konkret nizoning xususiyatlari va tomonlarning ehtiyojlari bilan bog'laydi [2]. Demak, mediatsiya institutini takomillashtirish standartlashtirish bilan bir qatorda vaziyatga moslashuvchanlikni ham taqozo etadi.

Mediatsiyaning zamonaviy rivojlanishi xalqaro huquqiy standartlar bilan ham bog'liq. UNCITRAL tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro tijorat mediatsiyasi va mediatsiya natijasida erishilgan xalqaro kelishuvlar to'g'risidagi Namunaviy qonun mediatsiya jarayonining asosiy masalalarini izchil huquqiy tartibga solishga qaratilgan [3]. U mediatorni tayinlash, mediatsiyani boshlash va tugatish, tomonlarning muloqoti, maxfiylik va kelishuvning yuridik ahamiyati kabi masalalarni qamrab oladi. Mediatsiya natijasida erishilgan kelishuvlarning xalqaro miqyosda tan olinishi va ijro etilishi masalasi esa Singapur konvensiyasi orqali yangi huquqiy mazmun kasb etdi [4]. Mazkur hujjat mediatsiyaga bo'lgan ishonchni oshirish va ayniqsa xalqaro tijorat munosabatlarida ushbu mexanizmdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Mediatsiyani takomillashtirish masalasi faqat huquqiy va institutsional omillar bilan cheklanmaydi. Uning asosida muayyan qadriyatlar tizimi mavjud. I. M. Abdullayeva tomonidan kechki A.P. Chexov dramalarida qadriyatlar transformatsiyasiga bag'ishlangan tadqiqotda qadriyatlar o'zgarishi masalasi adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilgan [5]. Mazkur manba mediatsiya nazariyasiga bevosita bag'ishlanmagan bo'lsa da, qadriyatlarning dinamik tabiati masalasini tushunish nuqtai nazaridan mazkur tadqiqot bilan metodologik qiyoslash imkonini beradi. Mediatsiya jarayonida ham tomonlarning dastlabki qarashlari muloqot

davomida qayta talqin qilinishi mumkin. BMTning samarali mediatsiya bo'yicha qo'llanmasida tayyorgarlik, rozilik, xolislik, inklyuzivlik va milliy egalik kabi tamoyillar mediatsiyaning samaradorligini ta'minlovchi muhim shartlar sifatida ko'rsatiladi [6]. Shu jihatdan mediatsiya institutining takomillashuvi huquqiy mexanizmlar, professional kompetensiya va ijtimoiy ishonchning uyg'un rivojlanishini talab qiladi. Tadqiqotning maqsadi mediatsiya institutini takomillashtirishning nazariy va amaliy istiqbollarini aniqlash hamda uning samaradorligini oshiruvchi institutsional omillarni asoslashdan iborat.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda tizimli, institutsional, qiyosiy va aksiologik yondashuvlardan foydalanildi. Tizimli yondashuv mediatsiyani sud tizimi, fuqarolik jamiyati, iqtisodiy munosabatlar va ijtimoiy kommunikatsiya bilan bog'liq kompleks institut sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Institutsional yondashuv mediatsiyaning huquqiy maqomi, mediatorning professional faoliyati va boshqa huquqiy institutlar bilan aloqalarini o'rganishga xizmat qildi. Qiyosiy yondashuv xalqaro mediatsiya standartlari bilan milliy amaliyot o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash uchun qo'llanildi. Aksiologik yondashuv mediatsiyaning ixtiyoriylik, tenglik, xolislik, maxfiylik, o'zaro hurmat va mas'uliyat kabi qadriyatlarini tahlil qilishga imkon berdi. Ushbu yondashuv qadriyatlarining dinamik xususiyatlarini o'rganuvchi tadqiqotlar bilan metodologik qiyoslash imkonini beradi [5].

Natijalar. Mediatsiya institutini rivojlantirishning birinchi sharti uning mohiyatini aniq belgilashdir. Mediatsiyani faqat sudga muqobil protsedura sifatida ko'rish uning ijtimoiy imkoniyatlarini toraytiradi. Mediatsiyaning asosiy xususiyati tomonlarning kelishuvga mustaqil ravishda erishishiga ko'maklashishdir [1]. Bunda mediator qaror chiqaruvchi emas. Uning vazifasi nizoning mazmunini aniqlash, tomonlarning manfaatlarini tushunish va muloqot uchun konstruktiv sharoit yaratishdan iborat. Riskinning yondashuvi mediatsiya turli vaziyatlarda turlicha tashkil etilishi mumkinligini ko'rsatadi [2]. Shu sababli nazariy takomillashuv protseduralarning qat'iy bir xilligi bilan emas, balki muayyan nizo uchun mos modelni tanlash imkoniyati bilan bog'lanishi kerak.

Nazariy jihatdan mediatsiyani uch bosqichli jarayon sifatida ko'rish mumkin. Birinchi bosqichda nizo va uning ishtirokchilari aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda tomonlarning pozitsiyalari ortidagi manfaatlar ochib beriladi. Uchinchi bosqichda o'zaro maqbul variantlar ishlab chiqiladi. Ushbu model mediatsiyaning texnik protseduradan ko'ra ko'proq kommunikativ jarayon ekanini ko'rsatadi.

Mediatsiya institutining amaliy samaradorligi uning huquqiy aniqligiga bevosita bog'liq. UNCITRALning Namunaviy qonuni mediatsiyani amalga oshirishning asosiy protsessual masalalarini tizimli ravishda tartibga solishga qaratilgan [3]. Huquqiy mexanizmlarni takomillashtirishda mediatsiya boshlanishi va tugashi, mediatorni tanlash, taraflarning huquqlari, maxfiylik, kelishuvning yuridik kuchi va uning bajarilishi bilan bog'liq masalalarning aniq tartibga solinishi muhimdir. Ayniqsa, mediatsiya natijasida tuzilgan kelishuvlarning amalda bajarilishi institutga bo'lgan ishonchning muhim shartidir. Agar tomonlar erishilgan kelishuvning huquqiy natijasiga ishonmasa, mediatsiyadan foydalanishga bo'lgan motivatsiya ham pasayishi mumkin. Xalqaro miqyosda Singapur konvensiyasining qabul qilinishi mediatsiya natijasida erishilgan xalqaro kelishuvlarning ijrosini ta'minlashga qaratilgan muhim qadam bo'ldi [4]. Bu mediatsiyani xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qo'llash uchun zarur huquqiy ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mediatsiya institutining samaradorligi mediatorning kasbiy tayyorgarligiga ham bog'liq. Mediator faqat huquqiy bilimlarga emas, balki konfliktologiya, psixologiya, muzokara va kommunikatsiya bo'yicha kompetensiyalarga ham ega bo'lishi kerak. Mediatorning asosiy vazifalaridan biri tomonlarning ochiq pozitsiyalari ortidagi manfaatlarni aniqlashdir [1]. Buning uchun u faol tinglash, savol berish, vaziyatni qayta shakllantirish va muloqotdagi qarama qarshiliklarni yumshatish usullaridan foydalanadi. Riskinning tadqiqotlari mediator strategiyasining konkret vaziyatga moslashishini taqozo etadi [2]. Shuning uchun mediatorlarni tayyorlashda nazariy bilimlar bilan bir qatorda real nizolarni modellashtirish va amaliy mashg'ulotlarga ham katta e'tibor berish maqsadga muvofiq. Professional tayyorgarlik bir martalik jarayon bo'lmasligi kerak. Mediatorlarning malakasini muntazam oshirish, yangi nizo turlarini o'rganish va xalqaro tajribani o'zlashtirish mediatsiya institutining sifatini oshiradi.

Huquqiy mexanizmlarning mavjudligi mediatsiyaning keng qo'llanishini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Buning uchun jamiyatda mediatsiyaga nisbatan ijobiy munosabat va ishonch shakllanishi lozim. Mediattiv madaniyat nizoni faqat qarama qarshi tomonlardan birining g'alabasi bilan hal qilinadigan vaziyat sifatida emas, balki manfaatlarni muvofiqlashtirish mumkin bo'lgan munosabat sifatida ko'rishni anglatadi. Bunday madaniyatni rivojlantirish uchun aholining mediatsiya haqidagi xabardorligini oshirish, ta'lim dasturlariga tegishli mavzularni kiritish va ommaviy axborot vositalari orqali mediatsiyaning imkoniyatlarini tushuntirish muhimdir. Mediattiv madaniyat mediatorga bo'lgan ishonch bilan ham bevosita bog'liq. Mediatorning xolisligi, maxfiylikka rioya qilishi va professional etikasi jamiyatdagi institutsional ishonchni shakllantiradi.

Mediatsiyaning amaliy ahamiyati uning turli sohalarda qo'llanish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Fuqarolik va oilaviy nizolar bilan bir qatorda mehnat, tijorat va boshqa munosabatlarda ham mediatsiyadan foydalanish ijtimoiy hamkorlikni saqlashga yordam beradi. Mediatsiyaning iqtisodiy ahamiyati vaqt va xarajatlarni kamaytirishdan tashqari, biznes munosabatlarini saqlab qolish imkoniyatida ham namoyon bo'ladi. Sud orqali nizoni hal qilish huquqiy masalani tugatishi mumkin, biroq tomonlarning kelgusidagi hamkorligini saqlab qolmasligi mumkin. Mediatsiya esa kelishuv orqali yangi hamkorlik mexanizmini ishlab chiqish imkonini beradi. Mediatsiya ijtimoiy munosabatlarda ishonch va hamkorlikni qayta tiklash vositasi sifatida ham ahamiyatga ega. Shu sababli uning samaradorligini faqat tuzilgan kelishuvlar soni bilan o'lchash yetarli emas.

Mediatsiya institutining kelajakdagi rivojlanishi raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan ham bog'liq. Onlayn uchrashuvlar, elektron hujjatlar va masofaviy muzokaralar tomonlarning hududiy va vaqt cheklovlarini kamaytirishi mumkin. Raqamli mediatsiya ayniqsa elektron tijorat va transchegaraviy munosabatlarda muhim istiqbolga ega. Shu bilan birga, texnologik format maxfiylik, ma'lumotlar xavfsizligi va raqamli tengsizlik bilan bog'liq yangi muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Shuning uchun raqamli mediatsiyani rivojlantirish an'anaviy mediatsiyaning asosiy prinsiplarini saqlagan holda amalga oshirilishi kerak. Texnologiya mediatorning professional faoliyatini qo'llab quvvatlashi mumkin, biroq insoniy muloqotning o'rnini to'liq egallamasligi lozim.

Muhokama. Mediatsiya institutini takomillashtirish nazariy va amaliy yo'nalishlarning birligini talab etadi. Nazariy jihatdan mediatsiya manfaatlarni muvofiqlashtirish, kommunikatsiyani tiklash va nizoni konstruktiv boshqarish jarayoni sifatida qaraladi [1].

Amaliy jihatdan esa bu vazifalarni amalga oshirish uchun huquqiy aniqlik, malakali mediatorlar va jamiyatning tegishli madaniy tayyorgarligi talab etiladi. Riskinning yondashuvi mediatsiyaning moslashuvchanligini ko'rsatadi [2]. Ushbu moslashuvchanlik mediatsiya institutining kelajakdagi rivojlanishida muhim ustunlik hisoblanadi. Chunki zamonaviy nizolar shakli va mazmuniga ko'ra tobora xilma xillashmoqda. UNCITRALning huquqiy yondashuvi mediatsiyaning institutsional barqarorligi uchun aniq huquqiy normalar zarurligini ko'rsatadi [3]. Singapur konvensiyasi esa mediatsiya natijalarining xalqaro miqyosdagi ishonchligini oshiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi [4].

Aksiologik nuqtai nazardan mediatsiyaning takomillashuvi uning asosiy qadriyatlarini saqlab qolishga bog'liq. Qadriyatlar transformatsiyasini o'rganuvchi ilmiy tadqiqotlar, xususan, I. M. Abdullayevaning ishi, qadriyatlarning dinamik tabiatini tushunish uchun alohida metodologik qiziqish uyg'otadi [5]. Mazkur manbaga mediatsiyaga oid g'oyalarni bevosita yuklash mumkin emas, biroq u qadriyatlarning vaqt va kontekst bilan bog'liq o'zgaruvchanligini tahlil qilgani sababli mediatsiyaning aksiologik mazmunini tushunishda qiyosiy ahamiyatga ega. BMTning Samarali mediatsiya bo'yicha qo'llanmasi esa mediatsiya jarayonida tayyorgarlik, rozilik, xolislik va inklyuzivlik kabi tamoyillarning ahamiyatini ko'rsatadi [6]. Ushbu tamoyillar milliy mediatsiya tizimining rivojlanishida ham muhim metodologik mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijasida mediatsiya institutini takomillashtirishning beshta asosiy yo'nalishi belgilandi. Birinchisi, huquqiy mexanizmlarni aniqlashtirish. Ikkinchisi, mediatorlarning professional tayyorgarligini kuchaytirish. Uchinchisi, mediativ madaniyatni rivojlantirish. To'rtinchisi, mediatsiyaning ijtimoiy va iqtisodiy qo'llanish doirasini kengaytirish. Beshinchisi, raqamli mediatsiya uchun zarur texnik va huquqiy shartlarni yaratish.

Mediatsiyaning samaradorligini baholashda kelishuvlar soni bilan cheklanmaslik maqsadga muvofiq. Tomonlar o'rtasidagi munosabatlarning saqlanishi, takroriy nizolarning kamayishi, vaqt va xarajatlarning qisqarishi hamda kelishuvlarning amalda bajarilishi ham muhim ko'rsatkichlardir. Mediatsiyani universal yechim sifatida baholash noto'g'ri. Ayrim nizolarda tomonlar o'rtasidagi kuchlar tengsizligi, kelishuvga tayyorlikning yo'qligi yoki nizoning predmeti uning mediatsiya orqali hal etilishiga imkon bermasligi mumkin. Demak, mediatsiya institutini takomillashtirishda moslashuvchan va vaziyatga yo'naltirilgan yondashuv muhimdir.

Xulosa. Mediatsiya institutini takomillashtirish zamonaviy jamiyatda nizolarni boshqarish tizimini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari uning samaradorligi faqat huquqiy tartibga solish darajasiga emas, balki nazariy asos, professional kompetensiya, institutsional ishonch va mediativ madaniyatga ham bog'liq ekanini ko'rsatdi. Mediatsiyaning nazariy istiqboli uni oddiy muqobil protsedura emas, balki manfaatlarni muvofiqlashtirish va ijtimoiy munosabatlarni konstruktiv qayta tashkil etish mexanizmi sifatida tushunish bilan bog'liq. Amaliy jihatdan esa huquqiy aniqlik, malakali mediatorlar, mediatsiya natijalarining ishonchligi va aholining undan foydalanishga tayyorligi muhim ahamiyatga ega. Xalqaro tajriba mediatsiya institutining samaradorligi uchun aniq huquqiy mexanizmlar va kelishuvlarning bajarilishini ta'minlash zarurligini ko'rsatmoqda [3; 4]. Mediatsiyaning aksiologik mazmuni esa ixtiyoriylik, tenglik, xolislik, maxfiylik va o'zaro hurmat kabi qadriyatlarni saqlashni talab qiladi.

Kelgusida mediatorlarning kasbiy malakasini oshirish, mediativ madaniyatni rivojlantirish, raqamli mediatsiyani huquqiy jihatdan mustahkamlash va mediatsiya samaradorligini baholashning kompleks mezonlarini ishlab chiqish ustuvor vazifalar bo'lib qoladi. Umuman olganda, mediatsiya institutining istiqboli huquqiy, professional, ijtimoiy va texnologik omillarning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Ushbu omillar tizimli ravishda rivojlantirilgan taqdirda mediatsiya zamonaviy jamiyatda nizolarni konstruktiv boshqarish va ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlashning samarali institutlaridan biriga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Moore C. W. *The Mediation Process. Practical Strategies for Resolving Conflict*. 3rd ed. San Francisco: Jossey Bass, 2003. 599 p. ISBN 0787964468.
2. Riskin L. L. Understanding Mediators' Orientations, Strategies, and Techniques. A Grid for the Perplexed // *Harvard Negotiation Law Review*. 1996. Vol. 1. P. 7–51.
3. United Nations Commission on International Trade Law. *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation, with Guide to Enactment and Use*. New York: United Nations, 2018.
4. United Nations Commission on International Trade Law. *United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. Singapore Convention on Mediation*. New York: United Nations, 2018.
5. Абдуллаева И. М. Литературоведческий аспект ценностной трансформации в поздних пьесах А. П. Чехова // *Tamaddun nuri*. Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. ISSN 2181-8258. DOI prefiksi: 10.69691. URL: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tmj/article/view/3831>.
6. United Nations Secretary General. *United Nations Guidance for Effective Mediation*. New York: United Nations, 2012. 26 p.